Ю.О. Грикун
Київський національний лінгвістичний університет

ПРОСТОРОВІ ВИМІРИ В ЯПОНСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ

Культура являє собою специфічну форму буття, виникнення, існування і зміна якої пов'язані з людиною і визначені її діяльністю, адже людина існує не тільки в суспільстві, але і в культурі. Культура охоплює всі сфери діяльності людини, включаючи в себе матеріальні та духовні форми в їх єдності. Культуру визначають як історичний процес розвитку людських сил. Сама людина виступає як суспільний суб'єкт діяльності, який отримує своє зовнішнє вираження у всьому багатстві та багатоманітності створюваної людьми предметної дійсності. Культура має певні просторові характеристики, які значно відрізняються у представників західної і східної культур. Метою даної статті є проведення аналізу способу просторового сприйняття в традиційній японській культурі та виявлення його специфічних особливостей.

Японська культура – явище цілісне, проте вже перше знайомство з нею розкриває цю цілісність як поєднання двох складових. Це традиційні феномени, які виросли з японської ментальності чи були асимільовані нею як духовно необхідні, а поряд з ними – ті, що сформувалися на інтернаціональній основі. У свідомості японця, що існує в цьому двомірному культурному просторі, вони чітко розведені й позначаються спеціальними термінами: *васікі* – японський стиль – та *йосікі* – західний, європейський стиль. Другий шар постійно нарощується за рахунок нових культурних реалій, він мобільний, здатний до внутрішніх трансформацій. Перший старанно оберігається й сумлінно відтворюється як на індивідуальному, так і на державному рівні. Його мета – недопущення жодних змін, які розглядаються як загроза істинному японському духові. Японці переконані, що лише у площині традиційної культури відбувається передання духовного коду від покоління до покоління, чим забезпечується безперервність духовної тяглості народу. До того ж взаєморозуміння, що народжується у процесі освоєння традиційних культурних феноменів представниками різних вікових категорій, є могутнім фактором згуртування сучасного японського суспільства. Турботливо збережена духовна єдність надзвичайно загострює в японців відчуття власної самобутності, формує в них внутрішню позицію своєрідного амбіційного протиставлення іншим народам – передусім європейським[1].

Дійсність сучасної Японії, будучи частиною історично обумовленої загальносвітової дійсності, водночас отримує свої неповторні обриси завдяки традиціям країни. Традиції є результатом багатотисячолітнього розвитку людської думки, накопичення знань, досвіду людських поколінь; вони передаються з одного століття в інше, від предків до нащадків і стають необхідною умовою для наступного поступального розвитку. Оскільки вони складаються на певному його етапі, вони, безперечно, несуть на собі відбиток свого часу. Без спадку тисячоліть – наявності традицій, що накопичуються і входять до скарбниці надбань людської культури, не було б можливим просування вперед, адже кожне покоління мало б починати все спочатку. Сила традицій наполегливо привертає увагу тих, хто живе у межах цієї дійсності і водночас прагне знову і знову переосмислити її. Розуміння дійсності відбивається в нас у формі світогляду. Ми осмислюємо і формуємо зовнішню реальність через образи, які створюються методом архітектурної творчості, яка являє собою специфічну форму пізнання дійсності. Художня форма архітектурних об'єктів відіграє подвійну роль: вона відображає і водночас збагачує дійсність. Відображення дійсності через архітектурну творчість потребує, щоб її матеріальна та духовна структури сприймалися у нерозривній єдності. Таким чином, архітектура поєднує в собі функцію і вираження, зміст і форму, і зрештою

[1] *Гриценко В*. Людина і культура. – К., 2000. – С.343.

– поєднання цих компонентів у певну органічну єдність, яка має гармонійну матеріальну та духовну структуру, і становить мету архітектурної творчості. Традиція – частина реальності індивідуума, так само як і реальності суспільства. Усвідомлення і сприйняття реальності через архітектурну творчість стало певним поворотним пунктом для багатьох архітекторів не тільки в Японії, а й усюди у світі[2]. Отже, постає питання, як розуміють простір в японській культурі?

Проблема простору посідає центральне місце в архітектурі Японії – класичній та сучасній. Жива безпосередність просторових відчуттів і засоби їх перенесення у творчість, у методи створення художньої форми, що кардинально відрізняються від європейського мистецтва, пов'язані з глибинними основами національної культури, з її історією.

Принципове значення для розвитку просторових концепцій японської архітектури мав постулат дзен-буддизму про всеохоплюючу єдність та становлення як одного з основних принципів світобудови, а саме: все – це „шлях речей", який є єдиним і який завжди проходить процес становлення.

Спроба цілісного розуміння структури та простору в японській культурі зроблена французьким японістом О.Берком. Він виходить з таких постулатів:

1) "у всякому суспільстві у відносинах між різними його сторонами є певна подібність, яка і становить основу ідентичності цього суспільства";

2) "суспільство створює простір, яким воно і є, і цей простір являє собою умову його існування як суспільства";

3) "організація простору базується на механізмах подібності"[3].

Простір в японській культурі завжди оцінювався високо як з погляду фізичного (інтенсивна експлуатація заселеної людиною землі), так і з соціального та ментального (акцентування контексту). У формуванні архітектурного простору вбачається один із засобів втілення ідеї „дао" – у пов'язаності та взаємному „перетіканні" його частин, у відсутності чітких розмежувань зовнішнього і внутрішнього. Однак пріоритет надавався внутрішньому простору перед зовнішнім, локоцентризму більше, ніж егоцентризму, інтроверсії більше, ніж екстраверсії. В організації матеріального простору відповідно приділяється багато уваги асиметрії, локоцентризму, тобто концентрації на самому місці, перевазі площин (внутрішня логіка) над лініями (зовнішня логіка). На цьому сприйнятті простору засновано і поглинання вулиці кварталом. Асиметрія і локоцентризм не визнають одномірного погляду на простір та час, в їхньому вимірюванні чергуються суб'єктивність та об'єктивність, центр постійно зміщується.

Отже, відсутність стабільних позначок простору-часу підвищує цінність плинності, руху, становлення. Поступове просування вперед, процес є важливішими за призначення. Адже акцентування процесів становлення і руху, в яких відобразилися такі притаманні японському суспільству риси, як ігнорування суб'єкта, орієнтація на те, що розташовано поблизу, і локоцентризм сприяли зростанню значення форми в її ритуальному та видовому вираженнях. Звідси – панування форми (а не сутності), ролі (а не особистості), а також детермінуюча функція обличчя та погляду у соціальних стосунках. Високе значення, що надається природному, в поєднанні з такою ж високою оцінкою випадкового знаходять своє вираження у перевазі феноменального в його внутрішній та непередаваній логіці над інтегруючою логікою, в якій суб'єкта поміщають у світ. Виходячи з цього, в японській культурі перевага надавалася і надається не причинному зв'язку, а аналогіям; вище за зв'язність і послідовність цінувалася і цінується мінливість.

Рух – це чергування ситуацій самих по собі, без особливого виділення початку і кінця. В естетиці цей погляд відображено в категорії „ма", про яку детальна мова піде трохи нижче, в мові – у широкому використанні невербальних засобів, в архітектурі – у відмові від перспективи, анфілад. Загалом, інтенсифікація людської діяльності та її

[2] *Танге К.* Архитектура Японии: традиция и современность. – М., 1975. – С.72.
[3] Япония: общество и культура. – М., 1999. – С.159–160.

формалізація в системі символів тісно пов'язані одна з одною. Формалізація, як і асиміляція культури з природою, відбилася на всіх аспектах відносин соціального і матеріального. Соціальний простір завжди ототожнювався з його рамками (дім – це сім'я, земля – це громада). В результаті цього соціальні елементи міцно вкорінені у своє локальне середовище. Ця ж ідентифікація сприяє тісному сплетінню соціального та сімейного (родинність внутрішньогрупових стосунків, консенсус), а також розвитку ефекту аналогій. Перевага, яка надавалася внутрішньому простору над зовнішнім, у поєднанні з нівелюванням суб'єкта сприяла розвитку інтенсивного визначення простору, що розглядався як колективно організований відносно зовнішнього простору.

Це розуміння простору включає таких два важливих аспекти:

1) *гомогенність внутрішнього простору*, яка передбачає кодифікацію (стандартизація будинку, способів виробництва і обробки) і артифікацію (поєднання міського і сільського);

2) *протиставлення внутрішнього простору зовнішньому*, що передбачає виключення і відокремлення від усього чужого для цього внутрішнього простору[4].

О. Берк визначає культуру як соціальний простір, "який надає певної цілісності та орієнтації всьому комплексу суспільного життя", вона – "те, що через людину і для людини наділяє світ сенсом". В японському світогляді культура – це найвище вираження природи, а природа – вершина культури. Японська література, особливо поезія хайку, прагнула об'єднати достовірність опису місцевості з точністю вираження почуттів, об'єктивне з суб'єктивним, істинне з прекрасним. Природа і людина, природа і суспільство в японській традиції нібито взаємно проектувалися. Через це реальність сприймалася як опосередкування між символічним (культурою) і фізичним (природою) просторами.

На думку О. Берка, в японській культурі можна виділити декілька основних категорій та понять, що визначають особливості сприйняття культурного простору.

Категорія "ма" являє собою простір безпосередньої присутності речей, позавербальної комунікації, тієї соціальності, в якій перебуває індивідуальна свідомість. Це поняття не містить у собі ідеї кордону. Також „ма" представлено як „ефективне використання часових та просторових інтервалів". Його часто відносять до естетичного відчуття майстерно зроблених інтервалів у часі та просторі. Чому ж естетичне поняття є таким важливим для японського розуму? Найкращу відповідь дає дзенський ідеал небуття й незавершеності: найцінніше – це несказане й нездійснене. Тому пауза між звуками має особливе значення. Філософи дзен не визнають логічного слідування природі, оскільки вони вважають універс ірраціональним. Вони звеличують асиметричну організацію часу і простору, тобто ті якості, які становлять сутність японського мистецтва.

Іншим символічним поняттям для японського сприйняття простору і часу О.Берк вважає термін "ен", що позначає непряму причину, а також "суміжні області". Якщо західна людина сприймає час і простір як єдино логічне і не може жити без уявлення про початок і кінець на практиці, то східна людина керується уявленням про циклічність[5]. Одночасність для європейця неможлива, а для японця – природна (наприклад, європейський сніданок – зміна страв, японський – все подається одночасно і вживається все зразу). А не В, одне виключає інше – логіка європейця. А має як наслідок В і навпаки – логіка японця. Отже, європейці надають перевагу крапкам, лініям, рядам, а японці – площам, краям, контексту[6].

---

[4] Япония: общество и культура. – М., 1999. – С. 161–162.

[5] Тут доречно згадати про те, що композиція у середньовічній культурі Японії була розрахована на послідовне сприйняття системи, яка розгорталася у часі як зміна епізодів на нескінченно довгих сувоях композицій живопису. При цьому в будь-якій композиції – як в архітектурі, так і в живописі – розмивалися, ставали невизначеними початок і кінець, увага зосереджувалася на безперервності та вільному розвитку формальної теми – *авт.*

[6] Япония: общество и культура. – М., 1999. – С.164–165.

У символічному осмисленні японцями простору також є суттєвими два принципи: зменшення і формалізація. Завдяки їм можна уявити те, чого нема згідно з прийнятими умовностями. Японцям подобається мініатюрне: лаконічні букети квітів, міні-сади, поезія танка і хоку. Японцям подобається копіювати і підміняти справжнє. Дуже складний кодекс умовних смислів визначає стиль, що залежить від ступеня формалізації. Знак і код глибоко закладені в японській культурі.

Варто відзначити, що будь-яка символізація передбачає умовність, але поле, в якому діє символ, має бути однорідним. Потрібна деяка домовленість про ідентичність символів, для того щоб суспільство їх розуміло і зберігало. Власне, японський будинок являє собою одну з форм символічного осмислення простору. Стандартизація японського житла закріплена в "модулі" циновки – "татамі": її вигляд, зв'язок з формою будинку математично точні, незважаючи на різницю у розмірах. Матеріали та методи будівництва японського будинку уніфіковані та обумовлені до дрібниць. Будинок свідомо наповнений символами.

В японській літературі також панує символіка: письменники Сей Сьонагон та Камо-но Тьомей (X ст.) воліли бачити в будинку тендітний тимчасовий притулок, широко відкритий природі. Тобто традиційний японський будинок будувався не як укріплення, що характерно для багатьох культур світу ("мій дім – моя фортеця"), а він являв собою неміцну дерев'яну будову, яку можна відчинити на всі чотири сторони. Японський дослідник І.Куріта зауважував: "Він є таким же непостійним, як і пори року". "Японці, – продовжує І.Куріта, – не сприймають простір свого будинку як незалежний від природи. Межа між зовнішнім та внутрішнім у плануванні будинку дуже рухлива. Взагалі, людині добре, коли вона стає єдиною з відкритим у природу простором будинку"[7].

Катастрофічні землетруси до самого кінця XIX ст., коли було імпортовано європейську будівельну техніку, не давали змоги будувати в Японії монументальні „вічні" споруди. Дерево було головним матеріалом, а поєднання стовпів та балок – єдиним типом конструкції. Форма будь-якої споруди розглядалася як дещо, що наперед передбачає періодичне оновлення. На тому етапі технічного розвитку японські зодчі зазвичай використовували таку форму, як дерев'яний каркас, у той час, коли творці готичної архітектури користувалися більш передовими формами. Останні запровадили методи, які дали їм змогу подолати силу тяжіння і завоювати нові простори у природи, а японські архітектори, як правило, пасивно сприймали простір, який їм було дано природою. Отже, замість того, щоб боротися із силою тяжіння, вони надавали перевагу створенню простору, що розлягався в горизонтальній площині. Таким чином, в японському уявленні про архітектурний простір організація рівноваги сил обмежена двома вимірами, послідовним рядом площин. Пропорції конструктивних елементів визначалися не фізичними принципами, а просто естетичним почуттям. Злиття двовимірного простору з природним оточенням, інакше кажучи, розкритість японських будівель, справедливо розглядається як одна з найприкметніших якостей японської архітектури. Однак, звичайно, треба зважати, що це природне оточення завжди є фіксованим та обмеженим.

Видатний японський архітектор К.Танге навіть порівнює форму давніх споруд Японії з формою танцю, яка виникає заново під час кожного виконання[8].

Варто зауважити, що ця тенденція надихала елегантну легкість аристократичних будівель середньовіччя, однак саме вона також служить виправданням хаотичності

---

[7] *Куріта Ісаму*. Сецугецука-но кокоро = Japanese identity. – Токіо, 1988. – P.34–35. В японській культурній традиції природа не тільки існує сама по собі та сприймається як „даність", здатна до спонтанного саморозвитку, але й має рівний з людиною статус. Відносини між людиною та природою визначаються поняттям „натуралізм" (сідзенсюгі), яке передбачає повне злиття людини з природним світом. Загалом кажучи, ставлення японців до природи не збігається із ставленням тих народів, які прагнуть підкорити її – *авт*.

[8] *Танге К.* Архитектура Японии: традиция и современность. – М., 1975. – С.8.

„звичайної” структури міста, неохайності будинків, які дійсно сприймаються як суто тимчасові споруди, –на це так страждають сучасні міста Японії.

Таким чином, розглянувши специфічні особливості сприйняття простору японцями, можемо зробити певні висновки. „Національно-культурний” простір містить у собі уявлення народу про фізичний простір, тобто про природне середовище його проживання. В японській культурній традиції природа сприймається як „даність”, наділена здатністю до спонтанного саморозвитку. На відміну від традиційного західного способу життя, для якого характерна орієнтація на підкорення природи, японцям притаманне прагнення адаптації з нею (згідно із зауваженням японського дослідника І.Куріти, японці не дивляться на природу як на опозицію, тому намагаються жити в гармонії з нею). Простір у японській архітектурі, навпаки, представлено природою, тобто це – простір, подарований самою природою. Простір в японській архітектурній традиції осмислювався символічно, і з цього випливає, що символ, який підкреслює реальний простір, відіграє дуже важливу роль. Розвиток простору в горизонтальному вимірі в японській архітектурі є визначальним на відміну від західного архітектурного мистецтва, де панує метод спорудження вертикальної структури. Таким чином, саме ці особливості є визначальними у японській концепції сприйняття простору.